

Místa paměti v digitálním prostředí

Čeněk Pýcha

SITES OF MEMORY IN THE DIGITAL ENVIRONMENT

The author focuses on the problem of representation of traditional Czech sites of memory in the environment of digital platforms designed for travellers. The content analysis is divided into a visual and a narrative part, the key research topic being the stability of the national essence of memory in the digital environment. The assumption that the national narrative will not be the main component of the content is not entirely confirmed. Despite the international and intermediary nature of the platforms in use, user-generated content is sometimes based on national narratives. An important part of the paper is a theoretical and methodological discussion based on the concepts of media and memory studies.

KEYWORDS:

sites of memory; digital platforms; travelling; Terezín; Lidice; national narrative

Výzkum paměti a jejich míst zcela bezpochyby výrazně proměnil zkoumání minulosti a historie. Paměťová studia se etablovala i v českém akademickém prostředí a stala se nedílnou součástí úvodních přednášek nejen historické vědy. Přesto, nebo právě proto, je třeba se neustále k metodologické podstatě zkoumání paměti vracet. Stabilita konceptuálního aparátu paměťových studií je jen zdánlivá (jak naznačují debaty v komunitě paměťových studií¹), podobnou dynamikou se vyznačuje i objekt zájmu paměťových studií — paměť s mnoha přívlastky.

Norovo originální pojetí, případně pokusy o jeho aplikaci a přenos, je poněkud svázané národním rámcem, pro který bylo *místo paměti*² jako pojem definováno a jež přílehlavě popisovalo dobu vzniku této teorie. Národ byl hegemonní kategorií, jejímž prostřednictvím společnost kolektivně vzpomínala na minulost. Situace se však od té doby proměnila, především na úrovni médií, pomocí nichž lze vytvářet význam a získat i vlastní publikum. Proto je třeba znovu ohledávat i místa paměti, jež sice vznikala pomocí tradičních masmédií, na jejichž významu se však dnes mohou významně podílet média nová.³

1 Viz níže citované studie, především: Astrid ERLI, *Travelling memory*, Parallax 17, 2011, č. 4, s. 4–18; Gregor FEINDT — Félix KRAWATZEK — Daniela MEHLER — Friedemann PESTEL — Rieke TRIMČEV, *Entangled Memory: Toward a Third Wave in Memory Studies*, History and Theory 53, 2014, s. 24–44.

2 Pierre NORA, *Mezi pamětí a historií: Problematika míst*, in: Alban Bensa (ed.), *Antologie francouzských společenských věd: Politika paměti* (Cahiers du Cefres 13), 1998, s. 7–31 [dostupné též: http://www.cefres.cz/IMG/pdf/nora_1998_mezi_pameti_historii.pdf].

3 Pro definici nových médií je dnes nejkonsenzuálnější přijímaná práce Lva Manoviche. Manovich definuje pět základních principů, jež jsou pro nová média charakteristická. Tyto principy jsou definovány jako: číselná reprezentace, modularita, automatizace, variabilita a překódování. Všechny tyto vlastnosti jsou v podstatě charakteristické pro média digi-

Z tohoto důvodu jsem se ve své analýze zaměřil na místa, jež lze označit za klíčová místa české národní paměti, a podíval jsem se na jejich podobu na tzv. sociálních médiích,⁴ jež jsou někdy poněkud zjednodušeně nazývaná jako sociální síť. Vybral jsem média zaměřená na cestování, jež slouží jako místo pro sdílení zkušeností a dojmů z cest a výletů.

Klíčovou otázkou, na kterou se při analýze zaměřím, bude role národního narativu při vytváření zážitku z tohoto místa. Mým předpokladem vycházejícím z konceptů *Travelling Memory* Astrid Erll a *Entangled Memory* mezinárodního kolektivu autorů je, že národní narativ ztrácí vzhledem k vytváření paměti na síle a právě i prostřednictvím nových digitálních médií dochází k vytváření globální, transnacionální sítě paměti. K tomuto předpokladu nás vedou v akademické komunitě paměťových studií stále hlasitější úvahy o tom, že paměť získává jiné rámce, než národní.⁵ Důležitou roli zde hraje především emocionální rovina: místa se stávají součástí globální sítě, jež propojuje místa spojená např. s genocidami nebo nucenou prací. Vznikají tak kódy, jež jsou reprodukovány transnacionálně a v podstatě nezávisle na národním příběhu a vyprávění. Jedním z projevů takového pohybu může být skutečnost, že nacházíme velmi podobné prvky v expozicích, které vznikají v muzeích nebo místech věnovaných traumatickým dějinám.⁶ Setkáváme se tak například s velmi častým vystavováním fotografií obětí a jejich tváří, jež nacházíme nejen v muzeích věnujících se holocaustu, ale i při komunikaci jiných historických traumat.⁷

K vyvazování míst paměti z národních narativů přispívají i samotné vlastnosti médií, pomocí nichž je paměť ve společnosti šířena respektive komunikována. Od časů formulace původní Norovy teorie se mediální skladba a kulturní techniky komunikace opravdu razantně proměnily. Místo tak dnes může mít mnoho podob a média se nejen spolupodílejí na tom, jakým způsobem o místě hovoříme, jak ho vidíme a jak ho fyzicky prožíváme, média dokonce spoluvytvářejí i jeho fyzickou podobu. Při tradiční analýze míst paměti hraje klíčovou roli analýza tisku, učebnic dějepisu nebo knižních turistických průvodců. Z velké části jde o masmédiá, jež jsou pod jistou

tální, proto lze tyto přívlasky v podstatě zaměňovat, což dělám i v tomto textu. Lev MANOVICH, *Principy nových médií*, in: Tomáš Dvořák, *Kapitoly z dějin a teorie médií*, Praha 2010, s. 33–50.

4 *Wikipedia.org*, heslo *Social media* [přístupné z https://en.wikipedia.org/wiki/Social_media, náhled 4. 5. 2018].

5 „One of the current challenges for memory studies is certainly the dissolution of the classical frame of memory, the nation-state, which is highlighted by the turn toward non- and transnational frames, as debates on European or global memory illustrate.“ Viz G. FEINDT — F. KRAWATZEK — D. MEHLER — F. PESTEL — R. TRIMČEV, *Entangled Memory*, s. 34.

6 Viz Marianne HIRSCH, *The Generation of Postmemory. Writing and Visual Culture after the Holocaust*, Columbia 2012.

7 „The prominent models for individualizing elements today are the ‚Tower of Faces‘ at the United States Holocaust Memorial Museum in Washington, D.C., and the ‚Hall of Names‘ at Yad Vashem’s Holocaust History Museum in Jerusalem.“ Ljiljana RADONIĆ, *Visualizing Perpetrators and Victims in Post-Communist Memorial Museums*, *Yad Vashem Studies* 44, 2/2016, s. 173–201, zde s. 182.

formou mocenské kontroly — pod přímým vlivem politických stran u tisku, zařazení do státní vzdělávací politiky u učebnice nebo prostřednictvím redakčního procesu u knižních publikací. S nástupem internetu a dalších digitálních komunikačních médií získala daleko více komunikace založená na modelu many-to-many, oproti modelu one-to-many (jenž je charakteristický pro masmédiá). Obecně tak lze tvrdit, že se komunikace pluralizovala a částečně demokratizovala,⁸ producentem obsahu se dnes může stát v podstatě každý a může získat i relativně velkou pozornost, mocenská struktura médií se přeskupila. Odtud lze vytyčit předpoklad, že národní rámec paměti ztratí na své síle, jelikož digitální média jsou strukturována spíše transnacionálně, internet vytváří mnoho nových spojů, jež se národnímu pojetí vymykají.⁹

Nová digitální média a jejich estetika však nepředstavuje jen „hrozbu“ pro tradiční rámce paměti, ale i příležitost pro vytváření rámců nových, případně akcelerují nové formy vztahování se k minulosti. Australská akademička zabývající se paměťovými studiemi Kate Douglas ukazuje, jak některá kontroverzní selfie vyfocená na místech spojených s historickými traumaty umožňují mladým lidem stát se součástí tzv. „second person witnessing“, tedy zprostředkovaného vzpomínání na traumatické události, a tím vyjádřit svůj vztah ke vzpomínající komunitě.¹⁰ Andrew Hoskins mluví o *Connective Memory*, která vzniká právě napříč různými rámci vzpomínání prostřednictvím nových spojů a mediálních ekologií, tj. prostředí, kde díky technologiím vznikají komplexní intermediální vazby.¹¹

ZKOUANÉ DIGITÁLNÍ PLATFORMY URČENÉ PRO CESTOVATELE

Právě za jednu z takových ekologií můžeme považovat komunikaci o českých národních místech paměti na sociálních médiích, jež se věnují cestování. Zřejmě globálně nejznámější platformu v tomto okruhu představuje *TripAdvisor*.¹² Společnost *Trip-*

8 Toto tvrzení není tak jednoznačné, samozřejmě i formy komunikace v digitálních médiích podléhají jistému mocenskému vlivu. Např. i přístup k technologiím vytváří ve společnosti jistou formu nerovnosti označovanou jako tzv. *digital divide*.

9 Přestože zde mohou zůstat relativně silné bariéry, například jazyková, kdy globálním komunikačním jazykem se stává angličtina, nebo i různé formy kontroly a blokování internetu ze strany autoritářských států.

10 „These controversies offer a neat summary of some of the core tensions affecting the autobiographical representations of, and by, youth: the limits of self-representation and the role of new technologies and media in enabling young people’s second-person trauma witnessing and in enabling new modes of witnessing.“ Kate DOUGLAS, *Youth, trauma and memorialisation: The selfie and witnessing*, *Memory Studies* 1–16, 2017, dostupné z <http://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1750698017714838>, zde s. 3 [náhled 4. 5. 2018].

11 Andrew HOSKINS, *Media, Memory, Metaphor: Remembering and the Connective Turn*, *Parallax* 17, 2011, č. 4, s. 19–31.

12 *TripAdvisor*em se akademičky zabývá například níže citovaná studie Victoria D. ALEXANDER — Grant BLANK — Scott A HALE, *Digital traces of distinction? Popular orientation and user-engagement with status hierarchies in TripAdvisor reviews of cultural organizations*, *New media studies and society* 1–19, 2018. Dostupné z <http://journals.sagepub.com/>

Advisor byla založena v roce 2000 ve Spojených státech amerických a stala se průkopníkem mezi stránkami s uživatelsky vytvořeným obsahem (*user generated content*) v oblasti cestování. Podle statistik má kolem 455 milionů unikátních uživatelů měsíčně.¹³ Svě uživatele si *TripAdvisor* nachází i mezi českým publikem. Systém *TripAdvisoru* je založen na uživatelském hodnocení, kdy uživatelé mohou místa¹⁴ ohodnotit 1–5 hvězdičkami, případně uživatelským komentářem. Samozřejmě hlavní rovinu uživatelských recenzí představuje kvalita služeb. Z našeho úhlu pohledu jsou relevantní komentáře, které se spíše než na služby zaměřují na „hodnotu“ místa, tedy zjednodušeně na to, jestli místo stojí za to navštívit (*worth to visit*). Je zřejmé, že hlavním účelem *TripAdvisoru* je poněkud něco jiného, než být médiem kulturní paměti. Již bylo zmíněno, že v hodnocení se často spíše zaměřuje na služby. Z celé stránky je zřetelné, že pro provozovatele hraje hlavní roli ekonomický faktor a zisk (ve vyhledávání se například web defaultně zaměřuje na vyhledávání hotelů). Přesto zde nacházíme stopy interpretace minulosti, stopy, které mohou být o to hodnotnější tím, že pocházejí z prostředí, které primárně k zvýznamňování minulosti určené není. I vzhledem k tomu jsem zvolil pro analýzu spíše obsahový přístup vycházející z procházení komentářů a pokusil jsem se o nalezení obecného pohledu, který převažuje. Svě místo však mají i ojedinělé komentáře, které poukazují na hranice možné konstrukce významu v místě paměti.

Další službou, kterou v této studii sleduji, jsou *Google Maps*, respektive funkce „recenze a hodnocení míst“. *Google Maps*¹⁵ nabízí komplexní mapový systém, jenž je propojený s uživatelskými účty Google, tedy nese jisté aspekty sociálního média (v podstatě se jedná o komunikační nástroj, jenž funguje v geograficky orientovaném prostředí). Právě funkce „recenze a hodnocení“¹⁶ umožňují sociální interakci

doi/10.1177/1461444818769448, [náhled 4. 5. 2018]; nebo studie Ivett SZIVA — Lia BASSA, *World Heritage Sites through the Eyes of New Tourists — Who Cares about World Heritage Brand in Budapest?* *Almatourism Special Issue N. 7*, 2017, s. 255–268.

- 13 *TripAdvisor*, Q3, 2017 Results, November 2017 [přístupné z http://files.shareholder.com/downloads/AMDA-MMXS5/5623990672x0x962899/81A73905-36F6-44E9-B8BC-7D92320C3A22/TRIP_Q3_2017_Investor_Presentation.pdf, náhled 4. 5. 2018].
- 14 Místa jsou v uživatelském prostředí *TripAdvisoru* rozdělena na hotely, restaurace, lety a aktivity. Pro tuto analýzu je samozřejmě nejvíce relevantní kategorie aktivity, pod kterou spadají památníky a muzea, ale také organizované prohlídky apod.
- 15 Český protipól *Google Maps* je aplikace *Mapy.cz* spadající pod platformu *Seznam.cz*. Přestože funkcionality umožňují podobné komentování a recenzování míst, zatím se příliš hodnocení míst, jež sledujeme, neobjevuje. Platforma dle mého názoru zatím není designovaná na tento způsob interakce a bude záležet na provozovateli, jestli službu bude tímto směrem rozvíjet. To, že jsou naopak komentáře u *Google Maps* časté, přičítám tomu, jak jsou jednotlivé služby Google propojené. Zajímavá je skutečnost, že *Mapy.cz* se specializují na turistické mapové podklady, v tomto smyslu by mohly být zde sledovaným interakcím spojeným s turistikou blíže. Viz např. *Zive.cz: Velká srovnávací galerie Mapy.cz a Mapy Google. Které jsou lepší?* 14. 5. 2017 [https://www.zive.cz/clanky/velka-srovnavaci-galerie-mapycz-a-mapy-google-ktere-jsou-lepsi/sc-3-a-187157/default.aspx, náhled 4. 5. 2018].
- 16 Systém hodnocení komplexně popsán v nápovědě ke službě: [přístupné z <https://support.google.com/maps/answer/6230175?co=GENIE.Platform%3DDesktop&hl=cs#>, náhled 4. 5. 2018].

uživatelů s fyzickými místy (lidé píší své názory a zkušenosti z místa), respektive umožňuje komunikaci lidí mezi sebou (např. odpovědi provozovatelů restaurací na recenzi). Spektrum toho, co *Google Mapy* považují za místo, je daleko širší než u *Trip-Advisoru*. Z velké části jde o soukromé subjekty komerčního charakteru, ale i o kulturní zařízení, sportoviště apod. Svě (*Google*) místo tak získávají i památky a místa paměti.

Platformy, jejichž obsah v této studii používám jako empirický materiál, jsou zaměřené především na turistiku a cestování.¹⁷ Nabízí se otázka, zde lze cestování a turismus označit za kulturní praktiku, jež by byla významnou složkou vytváření paměti. Historické, vlastenecké a národní vrstvy se v turistických průvodcích objevovaly v podstatě od jejich vzniku a od rozšíření možností trávení volného času o cestování.¹⁸ Významnou úlohu sehrály české a německé turistické spolky ve sporech o význam některých symbolických míst ve smíšených oblastech.¹⁹ V období státního socialismu byla některá místa mezi památkami protežována jako místa „revolučního a dělnického hnutí“ a jako taková nacházela i podstatné místo v turistických průvodcích.²⁰ Je třeba však neustále promýšlet, v jakém vztahu ke kolektivním pamětem se praxe spojené s cestováním ocitají. Z mého badatelského úhlu pohledu jde o praktiky významné, jelikož se zde aktéři vztahují k minulosti ve svém volném čase, ze zájmu. Lze tedy předpokládat, že jejich vztah k minulosti zde bude osobnější než například u některých oficiálních komemorativních aktů.

Na závěr úvodní části bych zdůraznil, že vstupujeme na pole, jež zatím z perspektivy historické vědy není příliš probádáno. Proto jsem zvolil experimentální přístup, jenž teze zaznívající v současné diskuzi v paměťových studiích aplikuje na empirický materiál z oblasti zmiňovaných sociálních médií a digitálních platform. Všechny výsledky mají zatím spíše prozatímní charakter a bude třeba je ověřit v systematictější analytickém výzkumu.²¹ Přesto věřím, že zvolený materiál poukazuje na významné posuny v kulturních praktikách spojených se vzpomínáním.

17 V poslední době se turistikou a trávením volného času zabývaly tyto odborné práce: Alžběta KRATINOVÁ, *Dovolená s poukazem: odborové rekreace v Československu 1948–1968*, Praha 2014; Martin FRANC– Jiří KNAPÍK, *Volný čas v českých zemích 1957–1967*, Praha 2013.

18 S národní rovinou spojuje turistiku i Daniel J. Boorstin, autor významné studie *The Image: A Guide to Pseudo-events in America*, New York 1962, jež odlišuje turistiku od cestování. Viz Greg RICHARD (ed.), *Cultural Attractions and European Tourism*, Wallingford 2001, s. 14: „Boorstin argues that ‚these are new species: the most attenuated form of a nation’s culture [...] of little significance for the inward life of people, but wonderfully saleable as tourist commodity.‘“

19 Viz například Eduard MAUR, *Paměť hor: Šumava, Říp, Blaník, Hostýn, Radhošť*, Praha 2006. Především část Šumava, s. 27–68.

20 Viz např. Vlado ADAMEC — Dušan FRÍČ — Jaromír JANKA, *Československo. Průvodce*, Praha 1976, samostatné kapitoly *Památky revolučního a dělnického hnutí na území ČSR* a *Památky revolučního a dělnického hnutí na území SSR*.

21 O relevanci tohoto přístupu svědčí i některé zmiňované studie (např. K. DOUGLAS, *Youth, trauma and memorialisation*), jež také vycházejí z limitovaného počtu empirického materiálu.

MÍSTA PAMĚTI A „MUSTSEE“ TRIPADVISOR VERSUS KÁNON

Pro analýzu jsem vybral místa, která můžeme považovat za místa české národní paměti. Tato množina není nijak pevně definovaná a zdá se mi, že českému prostředí chybí systematická reflexe inspirovaná francouzským nebo německým pojetím míst paměti. Při výběru kanonických míst paměti jsme tak poněkud bezradní.²² Nakonec jsem zvolil místa, jež jsou stabilní součástí kánonu (jejich komemorace má delší tradici) a týkají se moderních dějin (zde především kvůli mé specializaci a dosavadnímu vědeckému zájmu). Mezi těmito místy vynikají především Terezín a Lidice.²³ Prohlížení profilů těchto míst jsem doplňoval o další lokace, jež jsou s českým vzpomínáním spojené (např. Národní muzeum, Památník Vojna, Památník Hrabyně, Národní památník hrdinů heydrichiády a podobně).

I při výběru míst paměti můžeme poukázat na rozdíl mezi staršími a digitálními médii. Právě *TripAdvisor* přináší různé seznamy a žebříčky nejpobulárnějších a nejzajímavějších míst v Česku (mezinárodním turistickým žargonem „must-see“). Například mezi výběrem nejzajímavějších památníků a soch v České republice²⁴ nacházíme jak místa, jež odpovídají českému národnímu kánonu, tak místa vybraná spíše podle turistické atraktivity, jako například sochy Davida Černého. Někdy však dojde naopak k tomu, že vazby uvnitř platformy zviditelní místo, které je sice součástí národního rámce vyprávění, ale na seznamu nejvýznamnějších památek v České republice bychom ho neočekávali (např. socha Jana Žižky v Táboře). Je zřejmé, že mapa míst, která stojí za to navštívit, se s nástupem sociálních médií a s propojením sítě národní se sítí globální razantně proměňuje. Právě prolínání národního nebo národotvorného aspektu míst paměti s pohledem spíše globálním tvoří hlavní osu zjištění vycházejících z mé analýzy.

Z přehledu, který jsem soustavným procházením potenciálních míst paměti na různých platformách získal, bych si dovolil vyvodit, že digitální stopu získávají buď silně zakořeněná místa paměti s mezinárodním potenciálem (právě Terezín nebo Lidice), nebo pak místa, jež nějakým způsobem odpovídají trendům vládnoucím na jed-

22 České práce inspirované francouzským pojetím paměti nejdu na úrovni komplexnosti cestou svého vzoru — nevznikly práce popisující českou paměť jako celek, jež by analyzovaly českou národní paměť jako komplexní systém, metodologie se soustředí spíše na jednotlivá místa a jejich vrstvy. Reflexi míst paměti se věnují například tyto práce: Radka ŠUSTROVÁ — Ljuba HĚDLOVÁ, *Česká paměť. Národ, dějiny a místa paměti*, Praha 2014; Milan HLAVAČKA — Antoine MARÈS — Magdaléna POKORNÁ, *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*, Praha 2011.

23 Používání pojmu „místa paměti“ jsem při výběru zkoumaného materiálu omezil v rozporu s původní Norovou teorií pouze na místa fyzická. Takto pojatý pojem sice redukuje původní koncept, na druhou stranu se v této podobě rozšířil i mezi laickou veřejností a je používán pro naučnou produkci, jež se zabývá odhalováním paměti na různých místech. Viz například Petr NOSÁLEK (ed.), *Místa paměti národa: průvodce po místech spojených s událostmi druhé světové války*, Brno 2015; Michaela TUČKOVÁ, *Pamětní místa na komunistický režim*, Praha 2017.

24 *TripAdvisor. Památníky a sochy — Česká republika* [přístupné z https://www.tripadvisor.cz/Attractions-g274684-Activities-c47-t26-Czech_Republic.html, náhled 4. 5. 2018].

notlivých platformách. Relativně velkou pozornost tak získává například památník na Vítkově, jenž vyniká svou fotogeničností a polohou.

Digitální média i podle Lva Manoviche jsou charakteristická svou multimedialitou — propojováním různých komunikačních kódů a mísením různých médií. Při pozorování míst paměti na platformách věnovaných cestování jsem se soustředil především na rovinu vizuální a rovinu textu, obě tyto složky jsou velmi úzce provázané (i díky charakteru sledovaných platforem) a vytvářejí relativně komplexní představu o místě.

VIZUÁLNÍ SLOŽKA: SOUČASNÝ ESTETICKÝ KÓD A MÍSTA PAMĚTI

Uživatelé digitálních platforem pro cestovatele mají možnost k jednotlivým místům nahrávat i vlastní fotografie. Takto pořízené snímky mohou sloužit jako vhodný vhled do toho, co návštěvníkům stojí za to vyfotit (a samozřejmě v dalším kroku sdílet prostřednictvím služby).

V Lidicích se na fotografiích potvrzuje to, že po velmi složitém procesu vytváření ustáleného obrazu lidické tragédie se jako vizuální nosič tohoto místa stabilizovalo sousoší lidických dětí (u profilu Památníku Lidice na *TripAdvisor* nacházíme v 37 případech z 214 nahraných uživatelských fotografií právě fotografii sousoší od Marie Uchytlové).

Některé fotografie jsou doprovázeny i komentářem, vznikají tak v podstatě svérázné průvodce od jednotlivých uživatelů, které nám dávají nahlédnout skutečně blízko k návštěvníckým interpretacím. Uživatelka *TripAdvisoru* tak například k jedné z fotografií z Malé pevnosti v Terezíně přidává popisek: „Fingernail marks in the walls of the gas chamber (the hardest part for me),“²⁵ přestože je známo, že v Terezíně plynové komory nebyly.

Takový příspěvek je však spíše výjimečný, běžněji nacházíme popisky, jež v podstatě odpovídají vyznění textových hodnocení (viz níže). Podstatná je tedy vizuální stránka nahraných fotografií, při jejich procházení jsem vysledoval několik pravidelností.

Jen málo uživatelů nahrává osobní fotografie, jež by zachycovaly je samotné nebo členy jejich rodiny. V jistém smyslu tak vzniká v podstatě nový žánr, který neodpovídá fotografiím z výletu v rodinném albu. Uživatelé na sebe berou spíše roli dokumentátorů, snaží se zachytit významný moment, případně celek. Uživatelské fotografie tak můžeme chápat jako dokument toho, co návštěvníkům přijde podstatné, co je zaujalo, případně co má nějaký praktický dopad. Zde je rozdíl oproti fotografiím vzniklým na sociálních médiích založených čistě na obrazové konverzaci jako je *Instagram* — tam jsou fotografie lidí na místech paměti častější. Zdá se, že převažuje sebezprezentační a estetický mód nad tím explorativním.

25 *TripAdvisor*, uživatelka Sharon G, srpen 2017 [přístupné z https://www.tripadvisor.cz/Attraction_Review-g274710-d4960187-Reviews-Theresienstadt_Concentration_Camp-Terezin_Usti_nad_Labem_Region_Bohemia.html#photos;geo=274710&detail=4960187&ff=2-76122266&albumViewMode=hero&aggregationId=101&albumid=101&baseMediaId=276-122266&thumbnailMinWidth=50&cnt=30&offset=-1&filter=7&autoplay=, náhled 4. 5. 2018].

Nacházíme praktické informace. Praktický rozměr uživatelských fotografií na sebe bere podobu vyfocených informačních cedulí, rozcestníků, ale i jízdního řádu apod. Zviditelňuje se tak fyzický rozměr místa a je zřejmé, že uživatelské fotografie míst paměti nezůstávají jen na úrovni symbolického kódu (ať už národního, náboženského nebo jiného), jak ho známe z učebnice vlastivědy, ale že jde o fyzické místo, kam je třeba dojet autem nebo autobusem a kde se návštěvník vedle suvenýrů shání i po občerstvení.

Některé příspěvky odpovídají současnému vizuálnímu kódu určovanému především *Instagramem* a dalšími platformami založenými na vizuální komunikaci. Toto napojení se nabízí, protože vizuální komunikace ovlivňuje trend vývoje současných digitálních platforem. Již výše bylo zmíněno, že na fotografiích z *Instagramu* častěji bývají zachyceni samotní uživatelé. Fotografie na *Instagramu* však vynikají především pečlivou kompozicí, stylizací a úpravou pomocí filtrů (které ovlivňují barevný tón fotografie). *Instagram* tak průhledněji poukazuje na vizuální kód spojovaný s jednotlivými místy paměti. Například při vyhledávání tzv. hashtagu (způsob přiřazování jednotlivých fotografií k tématu) Terezín²⁶ tvoří velkou část příspěvků brána s nápisem „Arbeit macht frei“. Jde o jeden z celosvětově srozumitelných symbolů holocaustu, vizuálně stabilní kód. U *TripAdvisoru* nebo *Google Mapy* tuto fotografii nacházíme také, není však tak estetizovaná a je jen jedním místem zastavení komplexnějšího procházení.

Další významné médium, jež ovlivňuje obraz míst paměti na internetu, představuje *Pinterest*. *Pinterest*²⁷ je založen na vytváření uživatelských nástěnek z fotografií, jež uživatelé nacházejí na různých místech internetu. Na *Pinterestu* lze objevit i nástěnky vyložené zaměřené na historii (některé nástěnky jsou dokonce oficiálními prezentacemi světových pamětových institucí, jako například *Yad Vashem*). *Pinterest* zviditelňuje vizuální kódy podle poněkud odlišného klíče, nejde ani tak o esteticky čisté obrazy, ale o fotografie často i expresivní — místa paměti se zde ocitají v sousedství archivních explicitních fotografií.²⁸

Významnou hodnotou uživatelských fotografií na různých platformách je i to, že místo získává mnohorozměrný vizuální otisk v reprezentaci na internetu, který vzniká v podstatě spontánně. Majitelé mobilních telefonů s fotoaparátem tak významně spoluvytvářejí obraznost míst paměti. Je třeba brát v potaz, že zřejmě nejčastější praktikou na internetu je vyhledávání a poskytovatelé služeb (*TripAdvisor*, *Google*), které zde sledujeme, jsou silou své globální sítě v ratingu vyhledavačů velmi vysoko. Například vyhledávání *Google* nabízí uživatelské fotografie v náhledu profilu

26 *Instagram*. Zobrazení tagu Terezín [přístupné z <https://www.instagram.com/explore/tags/terezin/>, náhled 4. 5. 2018].

27 Obrazu holocaustu na *Pinterestu* jsme se věnovali společně s Kamilem Činátlem, srov. Kamil ČINÁTL — Čeněk PÝCHA, *Nová vizualita druhé světové války*, in: Petr A. BÍLEK — Josef ŠEBEK (edd.), *Česká populární kultura. Transfery, transponování a další tranzitivní procesy*, Praha 2017, s. 279–296.

28 *Pinterest*: nástěnka *Lidice Massacre* [přístupné z <https://cz.pinterest.com/sionsoeters/lidice-massacre/>, náhled 4. 5. 2018] nebo nástěnka *Lidice* [přístupné z <https://cz.pinterest.com/intencity/lidice/>, náhled 4. 5. 2018].

místa po zadání hesla — k uživatelským fotografiím po zadání názvu místa (samozřejmě pokud je specifické pro místo paměti — „Památník Terezín“, „Památník Lety“ nebo „Lidice“) pak vede jen jedno kliknutí.

Vizuální reprezentace místa paměti prostřednictvím uživatelských fotografií hraje důležitou roli i při vytváření předporozumění o místě, kam chystáte výlet, učíte se o něm ve škole, nebo si jen chcete doplnit základní přehled. Z uživatelských fotografií získáte relativně komplexní představu o místě, kterou pak můžete porovnat se svou osobní zkušeností. Tato zkušenost je však předporozuměním silně ovlivněna. Pokud vás například některé místo na fotografii zaujalo (modelově socha lidických dětí), budete ho velmi pravděpodobně chtít také vidět a možná i vyfotit.

TEXTOVÁ SLOŽKA: HLEDÁNÍ ZTRACENÉHO PŘÍBĚHU?

V rozboru textových komentářů se zaměřím především na stopy národního narativu, jehož hledání je ostatně jedním z nejčastějších námětů výzkumu paměti. Zřejmě nejtýpčtějším komentářem k místům paměti, se kterým jsem se při procházení komentářů na *TripAdvisoru* setkal, je apel na to, že by místo měl navštívit každý. Například u komentářů v češtině u Památníku Lidice nacházíme u 10 z 18 komentářů nějakou formu apelu. Toto sdělení se vyskytuje v komentářích v různých variantách a lze ho různě interpretovat.

Apel na to, že by lidé měli místo navštívit, je u části komentářů v češtině spojený s referencí k národní identitě, další komentáře pak odkazují na hodnoty, jež národní rámec přesahují. O odkazování k národnímu rámci svědčí použitý slovník („naše historie“) nebo přímo explicitní odkazy.²⁹ V některých případech nacházíme i jisté stopy národního zápasu.³⁰ V případě profilu Památníku Lidice je přibližně polovina z apelu v češtině na to, že by lidé měli místo navštívit, orientována právě k národnímu rámci. Zbývá část příspěvků, jež přináší nějakou formu apelu k navštívení, pak spíše odkazuje na emocionální hodnoty, například v podobě kontemplace, uznání utrpení apod. Takové komentáře nacházíme i u některých příspěvků v angličtině.

29 „Opět jedno z míst, které by měli lidé z ČR navštívit, ať už se zajímají o WW2 nebo ne. Líbí se mi, jak si i my Češi, dokážeme připomenout zvěrstva spáchaná Hitlerovým režimem za WW2 tímto nádherným, avšak velice smutným pietním místem.“ *TripAdvisor*, Uživatel Jakub P 1. 5. 2017 [přístupné z https://www.tripadvisor.cz/ShowUserReviews-g1751939-d1136580-r480527911-Lidice_Memorial-Lidice_Central_Bohemian_Region_Bohemia.html#review480527911, náhled 4. 5. 2018].

30 „Nesmí být zapomenuto... místo hrůzy, strachu [...] místo, kde si uvědomíte, co byli Němci zač... ‚Němci by se měli denně omlouvat za to, co způsobili‘ ... A. Lustig.“ Zde prostřednictvím citátu lze ale předpokládat, že autor se ztotožňuje s tímto národně vyhoceným postojem. Mezi příspěvky profilu se však jedná o ojedinělé hodnocení, další příspěvky se týkají spíše kvality turistických služeb. To by pak znamenalo, že Lidice mají stále silný mobilizační potenciál. *TripAdvisor*, uživatel lubosl2015, 30. 1. 2018 [přístupné z https://www.tripadvisor.cz/ShowUserReviews-g1751939-d1136580-r557410799-Lidice_Memorial-Lidice_Central_Bohemian_Region_Bohemia.html#review557410799, náhled 4. 5. 2018].

Pokud zůstaneme u příkladu Památníku Lidice, komentáře v angličtině směřují nejčastěji ke zmiňovanému internacionálnímu rámci utrpení a traumatu.³¹ Komentáře v těchto případech mají až pacifistický rozměr odkazující k hodnotám jako humanita, ale i ticho nebo pohnutí na emocionální úrovni. Oproti podobným komentářům v češtině vyniká v angličtině důraz na to, že návštěvníci příběh dříve neznali nebo si ho pamatovali jen v hrubých obrysech. Německé komentáře k Lidicím v podstatě odpovídají zmiňovanému internacionálnímu rámci, vyniká jeden komentář, který reflektuje národní rámec a vymezuje se vůči němu:

„Bitte besucht dieses Museum und diesen Ort. Das wir Menschen ihn nicht vergessen und so etwas nie wieder passiert. Denn nur wir Menschen sind so grausam. Egal welche Nationalität wir haben. Betet das es nie wieder passiert.“³²

Z dosavadních výsledků výzkumu se zdá, že místa spojená s traumatickými historickými událostmi prolamují zvyklosti uživatelů, které vysledovali badatelé z týmu Victorie D. Alexander. Hlavní tezí studie *Digital traces of distinction? Popular orientation and user-engagement with status hierarchies in TripAdvisor reviews of cultural organizations*³³ je zjištění, že uživatelské hodnocení kulturních organizací (Tate Modern, Zoo, Madame Tausand a Globe v Londýně) se spíše vyhýbá hodnocení estetických kvalit a zřídka se objevuje propojení s hodnotami dané kulturní instituce, naopak se uživatelé zaměřují na praktickou rovinu návštěvy a vlastní zážitek.³⁴ Zdá se, že u zde sledovaných míst jsou uživatelé aktivnější ve vyjádření vlastního vztahu k reprezentovaným hodnotám, tato místa mají silnější mobilizační potenciál než jiné kulturní instituce. Na druhou stranu praktické informace zde nacházíme rovněž, a to jak v textu, tak v některých prakticky orientovaných uživatelských fotografiích.

Pro digitální reprezentace míst paměti jsou charakteristická nová sousedství, jež platformy vytvářejí. Tato sousedství určuje především systém platformy — na-

31 „This is the most moving place I have ever visited. The peace park has a stillness and quiet about it that fills all who visit. The memorial cannot fail to move. The museum documents what happened to all the people of Lidice. Those who were killed, those sent to camps and the children sent to live with Nazi families. The brutal history of Lidice should be a reminder to us all that killing and war are inhuman“. *TripAdvisor*, uživatel TMS44, 9. 9. 2017 [přístupné z https://www.tripadvisor.cz/ShowUserReviews-g1751939-d1136580-r522935592-Lidice_Memorial-Lidice_Central_Bohemian_Region_Bohemia.html#review522935592, náhled 4. 5. 2018].

32 *TripAdvisor*, uživatel Hassevagie, 26. 5. 2016 [přístupné z https://www.tripadvisor.cz/ShowUserReviews-g1751939-d1136580-r376815828-Lidice_Memorial-Lidice_Central_Bohemian_Region_Bohemia.html#, náhled 4. 5. 2018].

33 V. D. ALEXANDER — G. BLANK — S. A. HALE, *Digital traces of distinction?*

34 „It is significant that advice rarely included comment on aesthetic or display issues, or specific suggestions on what displays to see or avoid. Reviewers focus on their own needs (how their own children reacted, whether the toilets were available and clean, or if the theater seats were comfortable) and the responsiveness of the attraction to their practical needs (having friendly, helpful staff, especially with respect to tickets, food service, or shops).“ V. D. ALEXANDER — G. BLANK — S. A. HALE, *Digital traces of distinction*, s. 14.

příklad *TripAdvisor* je určen především pro vyhledávání hotelů a hodnocení restaurací, proto se například v některých uživatelských recenzích zmiňuje kvalita občerstvení. I to je ale realita fyzického prožívání míst paměti. Nejdůležitějším aspektem těchto nových sousedství je však promítnutí českých míst paměti na globální síť a propojení s cestovatelskými itineráři po celém světě. Tento aspekt by si zasloužil zřejmě samostatnou studii. Hodnocení uživatelů je totiž možné srovnávat s jejich zkušenostmi z jiných míst, které navštívili. Můžeme například sledovat komentáře u jednoho z nejrecenzovanějších muzeí v Praze — soukromého *Muzea komunismu*.³⁵ Například uživatel, který muzeum označil jako zajímavé a stojí podle něj za návštěvu (zároveň se ale pozastavil nad některými výstavními prvky a jejich amatérským provedením³⁶), navštívil v České republice ještě Muzeum trabantů v Mníšku pod Brdy (maximální hodnocení — 5 bodů z pěti) a také Trabant muzeum v pražském Motole (také 5 z pěti). Zmiňovaný uživatel je velký cestovatel, který navštívil 188 měst a na *TripAdvisor* napsal přes 2 700 hodnocení míst po celém světě. Muzeum trabantů tak nacházíme vedle *Muzea Louvre* a dalších světových muzeí. Zde vidím velký potenciál nejen pro výzkum paměti a jejích cest, ale i pro praktickou složku budování památníku a muzeí, kdy manažeři těchto institucí mají díky digitálním platformám k dispozici velké množství dat z oblasti návštěvnického očekávání a chování.

Cestovatelské platformy dobře odrážejí i některé aktuální kauzy. Památník Lety má na *Google Mapách* 27 recenzí a několik desítek uživatelských fotografií. V hodnocení nacházíme v podstatě dva názory — první: památník zde již je, vepřín by mohl zůstat a druhý: vepřín znevažuje místo (především zápachem) a měl by být zbourán. Paradoxně právě případ vepřína v Letech do naší diskuze o digitální podobě míst paměti vrací fyzický rozměr — upozornění některých uživatelů na zápach přímo reflektuje rozdíl mezi fyzickou a „virtuální“ rovinou: „Urcite potřeba videt a pak si teprv položit otázku o odkupu vepřína atd. Je vlhky den na prelomu října a listopadu a smrad je priserny. Vsem co soudi od stolu u zprav TV Nova a po precteni Blesku doporučuji napred se jit podivat.“³⁷

Na profilu Památníku Lety je zajímavé, že zde zatím není žádná transnacionální stopa — místo ještě není ukotvené tak, aby se stalo součástí mezinárodní sítě paměti holocaustu (Romů). Na žádné z mnoha fotografií z památníku (které jinak velmi komplexně dokumentují pietní místo) nenacházíme fotografii zmiňovaného vepřína (na rozdíl od aktuální oficiální webové prezentace památníku). Samozřejmě může

35 *TripAdvisor* Muzeum komunismu [přístupné z https://www.tripadvisor.cz/Attraction_Review-g274707-d276188-Reviews-or10-Museum_of_Communism-Prague_Bohemia.html, náhled 4. 5. 2018].

36 „Interesting and worth a visit. But many of the displays are amateurish, very do-it-yourself. So lots of trivia here, but worthwhile nonetheless. Documents of a horrible time in modern Czech history.“ *TripAdvisor*, uživatel Thomas V, 8. 2. 2018 [přístupné z https://www.tripadvisor.cz/ShowUserReviews-g274707-d276188-r559310035-Museum_of_Communism-Prague_Bohemia.html, náhled 4. 5. 2018].

37 *Google Mapy*, uživatel Martin Kučera, 10. 2017 [přístupné z <https://goo.gl/maps/e4xkm-CpEnD52>, náhled 4. 5. 2018].

jít o náhodu, ale zdá se, že již dnes probíhá na místě památníku kultivované vzpomínání, jež se soustředí spíše na pietní území.

PUTUJÍCÍ PAMĚŤ

Podobně jako putují turisté po celém světě hnaní touhou po zážitcích a úspěšných sebe prezentacích na sociálních médiích, putuje zřejmě i paměť. Astrid Erll ve svém významném eseji *Travelling memory*³⁸ kritizuje „staromódní“ (*oldfashioned*) přístupy kulturních studií (jež chápou kulturu jako jednolitou nádobu, tato kritika se týká i přístupu Pierra Nory) za to, že neberou v úvahu celou podstatu komplexitu kulturní formace (vertikální a horizontální dělení).³⁹ Vzhledem ke kritice jednolitého konceptu kultury navrhuje transkulturní pojetí (paměti), jež zkoumá fenomény mezi (*across*) a také za (*beyond*) kulturami. Erll takové pojetí vytyčuje především kvůli svému přesvědčení o tom, že „se musíme pokoušet porozumět různým způsobům, jak lidé operují s časem, což neodkazuje pouze na jejich vyrovnání se [*working through*] s minulostí, ale zahrnuje také jejich porozumění současnosti a jejich vize pro budoucnost“⁴⁰. Veden podobnými motivacemi jsem se pokusil prozkoumat digitální média, na nichž se lidé vztahují k minulosti, především s důrazem na jejich volný čas. Vybral jsem místa spojená s národní pamětí, jelikož jsem očekával, že se zde projeví klesající význam tohoto rámce. Tento předpoklad byl naplněn jen z části, především u uživatelských recenzí v češtině se v některých případech objevila relativně silně deklarovaná příslušnost k národnímu rámci.

Erll definuje putující paměť jako proces vzpomínání, jež probíhá nejen mezi kulturami, ale i za nimi. Digitální média hrají v tomto procesu důležitou roli, putování paměti velmi zrychlují. Česká místa paměti se díky *TripAdvisoru* (a dalším kulturním praktikám, jež jsou spojené s globálním fenoménem cestování a turismu) stávají součástí „globální vesnice“. Vznikají tak nová a nečekaná sousedství, jež záleží např. na jednotlivých itinerářích cestovatelů, hranice možného ve vytváření významu minulosti se tak zřejmě posouvají. Starší rámce paměti, především ten národní, tak do jisté míry korodují. To ovšem neznamená, že by ztrácel na své síle a že by národní paměť

38 A. ERLI, *Travelling memory*.

39 „This does not take into account the inner complexity of cultural formations, their vertical and horizontal divisions. The second false credo, according to Welsch, is that of ‘ethnic consolidation’, the idea that culture is always folkbound. This incorrect assumption is a legacy of the nineteenth-century racialization of culture. Thirdly, ‘intercultural delimitation’ means that concepts of single cultures tend to be ‘separatory’. Cultures are seen as monads, as remaining distinguished from one another. It is such delimiting thinking that generates racism and other forms of tension between local, ethnic, and religious groups. As an alternative way of thinking about culture, Welsch proposes the concept of transculturality.“ Tamtéž, s. 7–8.

40 „We must try to understand the different ways in which people handle time, and this refers not only to their ‘working through the past’, but also includes their understanding of the present and visions for the future.“ Tamtéž, s. 5, překlad autora.

mizela. Někdy ji naopak zapojení do globální sítě může posílit. Příkladem je apel na to, že by místo měl navštívit každý. V českém jazyce může mít tento apel spíše národní podtext. Výzva v podstatě znamená, místo by měl vidět každý Čech. Naopak v angličtině tato výzva znamená, to místo by měl navštívit každý, protože přenáší jistou hodnotu, podstatnou i mimo český národní kontext.

Tato studie se dotkla problému, na který v souvislosti s pamětí holocaustu poukazuje Wulf Karsteiner. Karsteiner ve své analýze přechodu globální paměti holocaustu do digitálního prostředí upozorňuje na jistý nesoulad mezi globálním vzpomínáním na holocaust a vlastnostmi digitálních platform. ⁴¹ Problém podle autora netkví ani tak v neadekvátnosti digitálních médií pro komunikaci závažných témat, ale spíše v jisté rigidnosti a ustrnulosti globální paměti holocaustu včetně centrálních institucí, jež jsou jejími nositeli. Podle Karsteinerova digitální média vyžadují hbitou a decentralizovanou komunikaci, na kterou oficiální paměťové instituce neumějí reagovat, a to i z politických důvodů. Komplexnost Warsteinerem popisovaného problému přesahuje tuto studii. Základní teze o nekompatibilitě globální (a transnacionální) paměti holocaustu se sociálními médii však vybízí k zamyšlení nad zatím nutně předběžnými výsledky této studie. Nevidíme jistou nekompatibilitu sociálních médií a vzpomínání i na našem materiálu? Nedochozí zde k tomu, že zatímco prostor digitálních médií zatím zůstává paměťovými institucemi poněkud zapomenut, stává se tak prostorem spíše pro reminiscence národních narativů?

Na co tedy recenze na platformách pro cestovatele poukazují? Z mého pohledu se zdá, že uživateli artikulovaná paměť není v souladu s charakterem média. Není zřejmé, jak silný je deklarovaný vztah uživatelů k danému místu. Přesto zcela jistě digitální média zachycují jistou formu paměti a vzpomínání. V některých případech ulpívá na estetickém kódu, někdy zůstává reliktem národního vyprávění. Digitální nosiče zřejmě nepřinášejí paměť, která by byla komplexní, paměť se stává dynamickou, podobně jako média, kterými je nesena.

Přesto je místo i v digitálním prostředí stále funkční metaforou. Právě mapa je jedna z platform, jež se s novými technologiemi nebyvale rozvíjí. Zrádnost používání pojmu místo však spočívá v jeho zdánlivě stabilitě. Představa, že na nějakém místě postavíte kamennou sochu a ta zhmotňuje jistý výsek kolektivní paměti, je lichá. Právě prostřednictvím zapojení místa do sítě významů vzniká současná paměť, která se však neustále mění a protéká. V této studii sledovaná média jsou funkčním příkladem tohoto procesu.

⁴¹ „But the rigid interpretive frame and carefully moderated distribution systems of cosmopolitan Holocaust memory render it incompatible with central elements of our digitized everyday life.“ Wulf KARSTEINER, *Transnational Holocaust Memory, Digital Culture and the End of Reception Studies*, in: Tea Sindbæk Andersen — Barbara Törnquist-Plewa (edd.), *The Twentieth Century in European Memory. Transcultural Mediation and Reception*, Leiden 2017, s. 305–343, zde s. 331.

RESUMÉ:

In my paper, I focus on the content of the international digital travel platforms (from the point of view of contemporary memory studies). I have chosen the key Czech national sites of memory that are associated with contemporary history and that play an important role in the Czech national story (Terezín, Lidice), and I analyse their image in the environment of digital travel platforms (TripAdvisor, Google Maps). These platforms are based on user-generated content, in particular users' reviews and users' photographs. With the authorities of the contemporary memory studies and their concepts (entangled memory, travelling memory), I suppose the content of these transnational and transmedial platforms is taken out of the traditional national narration.

This presumption was partially confirmed in the case of the photographs that are very often shaped by the contemporary aesthetical code connected with the cultural practice of taking photos on mobile phones. But, the textual reviews often recall national narration, especially in the Czech language. Through the character of the media, the national narration is very stable. In the discussion, I apply several concepts of memory and media studies to describe the liquid character of the focused media and their role in the creating new shapes of memory.

Mgr. Čeněk Pýcha vystudoval historii a studia nových médií na FF UK. Ve své disertační práci se zabývá reprezentacemi minulosti ve veřejném prostoru s důrazem na mediální podstatu vzpomínání. Zároveň působí v oddělení vzdělávání Ústavu pro studium totalitních režimů (cenek.pycha@ff.cuni.cz).

